

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΚΟΣΙ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ: ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	7
<i>Αφιέρωμα Α': Από την ιστορία του σύγχρονου φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα</i>	9
<i>Ελένη Παπαγαρουφάλη, Κίνηση Δημοκρατικών Γυναικών: Ένα (δι-)ερευνητικό ταξίδι στο παρελθόν του ελληνικού γυναικείου κινήματος</i>	15
<i>Άννα Μιχοπούλου, Τα πρώτα βήματα της φεμινιστικής θεωρίας στην Ελλάδα και το περιοδικό Σκούπα, Για το γυναικείο ζήτημα (1979-81)</i>	30
<i>Βενετία Καντσά, Η Αάβρυς: Συνοπτική παρουσίαση ενός ελληνικού λεσβιακού περιοδικού</i>	73
<i>Αφιέρωμα Β': Δικαιώματα και διακρίσεις: Ένα βήμα μπρος, δύο πίσω</i>	97
<i>Μάρω Παντελίδου Μαλούτα, Για το φεμινισμό της κρίσης: Από τη διαφορά των φύλων στη(ν) (πολυποίκιλη) γυναικεία υποκειμενικότητα</i>	101
<i>Άννα Φραγκουδάκη, Τα προβλήματα και οι αντιφάσεις της επιστήμης των γυναικών</i>	120

δίνη
φεμινιστικό περιοδικό
Τεύχος 8 / 1995-1996

© Δίνη, φεμινιστικό περιοδικό & ΜΕΔΟΥΣΑ/ΣΕΛΛΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ

Συντακτική επιτροπή:

Έφη Αβδελά, Φώφη Αλεβίζου, Ελένη Βαρέζα, Χρύση Ιγγλέση, Μαριάννα Κονδύλη, Αλέκα Μπουτζουβή, Μαρία Νασιάκου, Μαρίνα Παπαγιαννάκη, Κωστούλα Σκλαβενίτη, Ελένη Φουρνιράκη, Άννα Φραγκουδάκη, Αγγέλικα Ψαρρά.

Επιμέλεια:

Κατερίνα Λογοθέτη

Αλληλογραφία - χειρόγραφα - βιβλία:

Κωστούλα Σκλαβενίτη
Τσαμαδού 26-28
106 83 Αθήνα

Παραγωγή:

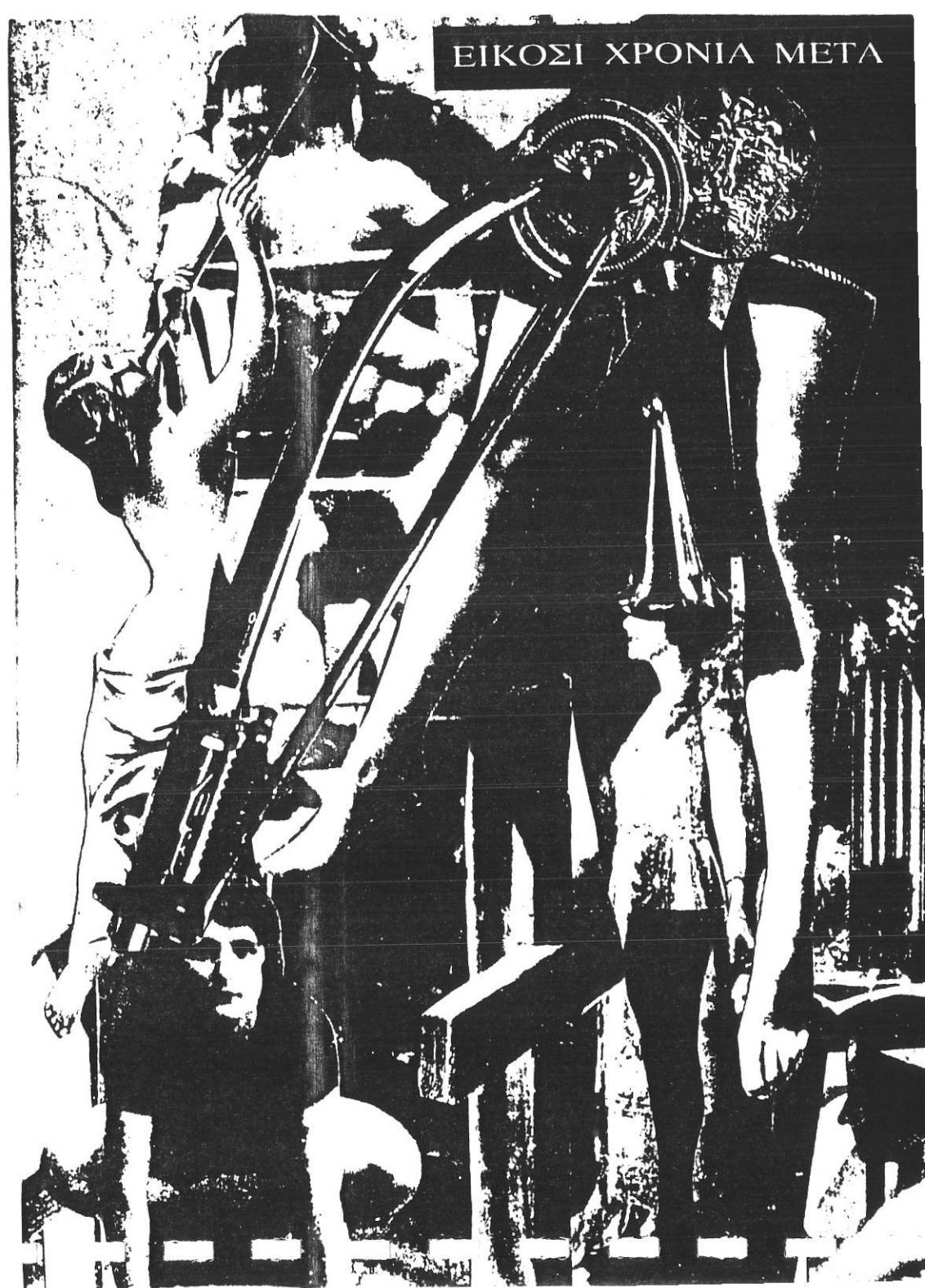
ΜΕΔΟΥΣΑ/ΣΕΛΛΑΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗ

Εμβάσματα - επιταγές - τηλεφωνικές παραγγελίες:

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΕΠΕ. Α. Μεταξά 4, 106 81 Αθήνα, τηλ. 3808937, 3808954, fax 3808970

ISSN 1106-0581

<i>Susan James</i> , Καλοί και καλύτεροι πολίτες: Η ιδιότητα του πολίτη και η γυναικεία ανεξαρτησία	130
<i>Φωτεινή Τσιμπιρίδου</i> , Η εθνικιστική ιδεολογία στις συλλογικές αναπαριστάσεις: Έμφυλοι ρόλοι και σεξουαλικότητα μέσα από το λόγο των πολιτιστικών φορέων μιας ακριτικής πόλης	153
<i>Αλεξάνδρα Φρειδερίκου</i> , «Ανεξάρτητα από φύλο και καταγωγή»: Η ισότητα των φύλων στα γλωσσικά εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου	180
<i>Μαριάννα Κονδύλη</i> , Μεταμοντέρνος δογματισμός και σεξιστικός λόγος	191
<i>Θεοφανώ Παπαζήση</i> , Ήταν η Πηνελόπη απλώς πιστή; Οι οικονομικές επιπτώσεις του διαζυγίου	200
Εκτός αφιερώματος	
<i>Αλέκα Μπουτζουβή</i> , «Το ανθρώπινο χρέος» έχει φύλο; Η περίπτωση της Ευαγγελίας Σαμαρά	217
<i>Έφη Αβδελά, Κλειώ, Ιστορία, Γυναίκες και Κοινωνίες</i> : Ένα νέο γαλλικό περιοδικό για την ιστορία των γυναικών	238
Βιβλία 1994-1996	245
Παράρτημα	246

- Steffle, A. (1975) «Run, mama run: Women workers in elementary readers», στο E. Mac-
 cia (επιμ.), *Women and Education*, Charles C.T., USA, σ. 239-245.
- Sutherland, M. (1981) *Sex Bias in Education*, Blackwell, Οξφόρδη.
- Φραγκουδάκη, Α. (1979) *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου*, Θεμέλιο,
 Αθήνα.
- Φρειδερίκου, Α. (1995) «*Η Τζένη πίσω από το τζάμι*». *Αναπαραστάσεις των φύλων στα
 εγχειρίδια γλωσσικής διδασκαλίας του δημοτικού σχολείου*, Ελληνικά Γράμματα,
 Αθήνα.

Μαριάννα Κονδύλη

ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟΣ ΔΟΓΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΣΕΞΙΣΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ*

«[...] όλοι, πολύ εύκολα, ξέρουν ότι φασίστας δεν είναι ο Λαζόπουλος και ο Μή-
 τσοσ που κάνουν πλάκα σε κάθε επεισόδιο με τις γριές, ο Θέμος που απλώς κατα-
 γράφει τ' ανέκδοτα με τις ξανθές, που τα λέει η μισή Ελλάδα για να τα μάθει και
 η υπόλοιπη, αλλά ο κάθε μπλοκαρισμένος αγάμητος που φασιστικά δηλώνει ότι
 είναι διαβρωμένη η γλώσσα που μιλάει η ελληνική νεολαία, αναγορεύοντας βέ-
 βαια τον εαυτό του σε κριτή του Ορθού Λόγου. Όλοι οι φασισμοί ξεκίνησαν από
 την κριτική της γλώσσας.» (οι υπογραμμίσεις στο πρωτότυπο) (Π. Κωστόπουλος,
 εκδοτικό σημείωμα με τίτλο «Ένα γέλιο θα σας θάψει», περ. *Κλικ*, Ιούνιος 1995)

Η αφορμή για τα παρακάτω συνοπτικά σχόλια δίνεται από τα υπερβολικά
 πολλά αυτονόητα στο δείγμα λόγου του αρχιτέκτονα της ελληνικής «μετα-
 νεωτερικής» ιδεολογίας. Βέβαια, ο κ. Κωστόπουλος, όταν ξιφουλκεί κατά
 των «μπλοκαρισμένων αγάμητων» επικριτών του κ. Αναστασιάδη και του κ.
 Λαζόπουλου, δεν τηρεί την υπόσχεσή του. Δεν θάβει σατιριζοντας, αλλά,
 αντίθετα (παρακάτω στο ίδιο κείμενο) απειλεί να «συροβολήσει στον εγκέ-
 φαλο» κάποιον τον οποίο κρίνει ως πολιτικά ορθόφρονα.¹ Αυτά δεν συνι-
 στούν απλώς εσωτερική αντινομία των πρακτικών του «μετανεωτεριστή»: ει-
 κονογραφούν ακριβώς, μαζί με άλλα δείγματα, τις δογματικές, ανορθολογι-
 κές και αστήρικτες γλωσσικές πρακτικές του «μεταμοντερνισμού» όπως εμ-
 φανίζεται στις σύγχρονες εκδοχές του.

Σύμφωνα με το συγγραφέα, η «κριτική της γλώσσας» αποτελεί σημείο
 εκκίνησης «κάθε φασισμού». Η απόφραση θα μπορούσε να περάσει απαρα-

* Το κείμενο αποτελεί επανεπεξεργασία του άρθρου με τίτλο «Τηλεοπτική γλώσσα. Μεταμοντέρνες γλωσσικές πρακτικές», που φιλοξενήθηκε στο *Δελτίο Θινέλλης* (Αφιέρω-
 μα στα ΜΜΕ), 1995, και της εισήγησης με τίτλο «Μεταμοντέρνος δογματισμός στο δημό-
 σιο λόγο», που διαβιάστηκε στο Διήμερο για τα ΜΜΕ με τη διοργάνωση του «Διατύου
 κινήσεων για τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα» (16-17 Ιουνίου 1995).

τήρητη, αν δεν ξέραμε — και δεν επιβεβαιώναμε διαβάζοντας παρακάτω — ότι φαιτιστική είναι η κριτική που ασκείται στη «γλώσσα της νεολαίας». Το σημείωμά θα ήταν ότι μη φαιτιστική θεωρεί την ατουόσα κριτικής στη γλώσσα και μάλιστα στη γλώσσα των νέων, και επομένως, ότι επικαλείται γενικά την αρχή της πολυφωνίας. Αλλά στο ίδιο εκδοτικό σημείωμα, όπως ήδη επισημάνθηκε, ο κ. Κωστόπουλος ασκεί οξύτατη κριτική στη γλώσσα των ορθοφρόνων που ασκούν κριτική στη γλώσσα. Μάλιστα, μαζί με τη μόνιμη επωδό της «ερίης γλώσσας των νέων», επικαλείται και το αδιάφεροστο γεγονός ότι προσπαθούν να καταργήσουν το «λεξικό που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος εδώ και 5000 χρόνια» (sic).

Όσο κι αν πάρουμε στα σοβαρά τη ρητή αντιπάθεια του συγγραφέα για τον ορθό λόγο, τα επιχειρήματά του προσπαθούν να τηρήσουν τους στοιχειώδεις κανόνες λογικής κι έτσι οι αντιφάσεις χηζούν εξήγησης με εργαλεία αποδεσμευμένα από το ίδιο το κείμενο.

Έχουμε λοιπόν να κάνουμε με μια από τις κλασικές διαμάχες περί γλώσσας και με σημεία έντασης στην υποχρεωτική πολυφωνία του δημόσιου λόγου (έντυπου και ηλεκτρονικού). Έχουμε να κάνουμε επίσης με *γλωσσικές πρακτικές*, δηλαδή με επενδυμένες με λόγο κοινωνικοπολιτικές και ιδεολογικές πρακτικές.² Πρόκειται για τις πρακτικές που συχνότατα συνιστούν πολιτικά αιτιολογημένες και υποκινούμενες προσπάθειες παρέμβασης στις γλωσσικές συμβάσεις και αναδύονται ιδίως εκεί όπου καταλύεται η λειτουργία της γλωσσικής συναίνεσης. Άρα έχουμε να κάνουμε και με τη *μεταγλωσσική* λειτουργία, δηλαδή τη σημαντικότερη ιδιότητα των ανθρώπινων γλωσσών να μπορούν να αυτοαναφερθούν, να μιλήσουν για τον εαυτό τους. Αυτή η μεταγλωσσική ιδιότητα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να μεταγλωπτιστούν, επομένως και να κατανοηθούν, οι προϋποθέσεις της μετανεωτερικής πολυφωνίας που στηρίζει ορισμένες τουλάχιστον δογματικές και ανορθολογικές δημόσιες πρακτικές. Αναφέρομαι σε διάφορους μετα-λόγους (μετανεωτερικούς, μεταπολιτικούς, μεταφεμινιστικούς κ.ο.κ.) που διεκδικούν την ύπαρξή τους στη βάση της πολυφωνίας (και στο «τέλος των ιδεολογιών») και που αποτελούν ωστόσο δογματικά ιδεολογήματα. Ίσως ο χαρακτηρισμός αυτών των πρακτικών ως δογματικών μοιάζει τουλάχιστον παράδοξος κι αστήρικτος. Ωστόσο ο δηλωμένος *ανορθολογισμός* τους διευκολύνει την ανάγνωση σύμφωνα με την οποία τα αξιώματα που στηρίζουν την «αλήθεια» τους ενέχουν και το δογματισμό της κοινωνικής τους κοσμοθεώρησης.

Νέα γλώσσα και παλιές πρακτικές

Οι εκπρόσωποι λοιπόν αυτού που ονομάζω «μετανεωτερικό μέτωπο» αυτοπροτείνονται ως τιμητές της ανελευθερίας των παλαιών πρακτικών. Υπερταμύνονται του αξιώματος της πολυφωνίας και καταγγέλλουν τη γλωσσική προ-

γραφή. Μέχρι εδώ καλά, εφόσον βεβαίως ο νους μας πάει αυτομάτως στα πρόδηλα παραδείγματα γλωσσικού καθαρισμού και προγραφής που προέρχονται από γλωσσοδιδασκτικές απόπειρες έγκυρων καναλιών και εφημερίδων. Πρόθεσή τους είναι να κοινοποιήσουν ή να υπενθυμίσουν άμεσα τις λεξικογραμματικές ρυθμιστικές αρχές, τους φωνητικούς κανόνες και να «εμπλουτίσουν» το λεξιλόγιο των Νεοελλήνων. Μέσα κυρίως από την ετυμολογική ανάλυση, προσπαθούν να προβάλουν ένα γλωσσικό πρότυπο ακαδημαϊκό και μάλλον λόγιο, ως θεραπευτικό μέσον για τα «δεινοπαθήματα» της γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού. Ο ρόλος τους δεν είναι πολύ διαφορετικός από εκείνον μιας ορθοκανονιστικής εκπαιδευτικής πράξης για ευρεία κατανάλωση — έστω κι αν η εμβέλειά τους είναι εκ των πραγμάτων περιορισμένη.

Μερικές ωστόσο από αυτές τις προσπάθειες δεν περιορίζονται στον εκπαιδευτικό τους ρόλο. Επωφελούνται του μέσου για να επιβάλλουν λεκτικό υγιεινισμό ως προφύλαξη από εξωτερικούς και εσωτερικούς κινδύνους. Οι εξωτερικοί κίνδυνοι συμπτυκνώνονται στον «αφελληνισμό» και τη «μόλυνση» της ελληνικής από ξένες λέξεις· οι εσωτερικοί, στη «Βαβυλωνία» των διαφορετικών κοινωνικών γλωσσικών χρήσεων και των ξενισμών. Έτσι, οι γλωσσικές πρακτικές που ασκούνται έχουν έντονο πολιτικο-ιδεολογικό χαρακτήρα προγραφής όλων των επικίνδυνων ιών για την υγεία της μοναδικής ελληνικής γλώσσας. Ως ριζική δε θεραπεία για την επιδημία προκρίνεται η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών, που αποτελούν και την υγιή «ρίζα» της «ασθενούς» νεοελληνικής.³ Πράγμα που σημαίνει ότι οι μεταφορές της καθαρολογίας αποκαλύπτουν το πολιτικό τους φορτίο όταν παραπέμπουν όχι πλέον στη γλώσσα αλλά στο πρότυπο σύστημα αξιών ενός ένδοξου παρελθόντος και στην παλινόρθωσή του. Αρχαιολατρία, μοναδικότητα και «αναδελφισμός», μαζί με πιο σύγχρονες εκδοχές της γλωσσικής αποτελεσματικότητας, προβάλλονται — με σαθρά γλωσσολογικά ερείσματα — στοχεύοντας να διαφωτίσουν και να πείσουν την ευρεία «κοινή γνώμη», στο όνομα άλλωστε της οποίας συνηθίζουν να μιλούν.

Απ' την άλλη πλευρά, η γλωσσική προγραφή εκ μέρους του «μετανεωτερικού μετώπου» συμβαίνει με έναν πολύ απλό τρόπο. Είναι βεβαίως πάντα γλωσσοϊφορολογική, στηρίζεται δηλαδή στους νεολογισμούς του λεξιλογίου αλλά και στο ανεπιτήδευτο, καθημερινό ύφος του προφορικού επιπέδου. Χρησιμοποιεί εκλεκτικά στοιχεία από προνομιακά πεδία διαφόρων υποκαδικών (επαγγελματικών, αργχοτικών, αθλητικογραφικών κτλ.). Όλο όμως αυτό το αμάλγαμα γλωσσικών χρήσεων βαφτίζεται «γλώσσα των νέων». Και με εξίσου αυθαίρετο τρόπο, αυτή η υποτιθέμενη γλώσσα των νέων συνδηλώνει αστήρικτα τη νεότητα της γλώσσας, άρα (άλλη αθέμιτη συνδήλωση) και τη νεότητα του περιεχομένου και των αξιών της.

Τα κύρια ιδεολογικά χαρακτηριστικά των εκπροσώπων είναι γνωστά. Αυ-

Να όμως που δεν μπορούν να «πείσουν» άλλες και άλλους, πέρα από τους/τις οπαδούς τους, για ποιους λόγους οι αδέσμευτες «νεοφιλελεύθερες» κοσμοθεωρήσεις τους είναι «καλές», προοδευτικές και απελευθερωτικές. Για να τις στηρίξουν με λογικά επιχειρήματα, θα έπρεπε να χρησιμοποιήσουν τη μεταγλώσσα, να εξηγήσουν και να υποστηρίξουν τις θέσεις τους στη βάση ορθολογικών ανθρωπίνων αξιών. Είναι κάτι που ούτε μπορούν ούτε ίσως θέλουν να το κάνουν. Είναι ακριβώς αυτό που άλλες και άλλοι επιχειρούν να κάνουν, έστω κι αν χαρακτηρίζονται (ή και κινδυνεύουν να είναι) «πολιτικά ορθόφρονες».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σημειώτέον ότι ο κ. Κωστόπουλος παρανοεί πλήρως τον Τζ. Φ. Γκάρνερ, συγγραφέα του βιβλίου *Πολιτικώς ορθά παραμύθια*, του οποίου πρόθεση είναι να διακωμωδήσει τις ακραίες εκφράσεις της πολιτικής ορθοφροσύνης, δηλαδή δεν κατανοεί το απολύτως προφανές γεγονός ότι ο συγγραφέας επιχειρεί να «κάνει πλάκα».
2. Η έννοια των *γλωσσικών πρακτικών* προέρχεται από τις αναλύσεις λόγου που στηρίζονται στην προσέγγιση του Μ. Μπαχτίν. Για τις επεξεργασίες των κοινωνικο-ιδεολογικών πρακτικών, ιδίως όσον αφορά τον σεξιστικό λόγο, δες Deborah Cameron, *Feminism and Linguistic Theory*, Mackmillan Press, Λονδίνο 1985· της ίδιας, «Γλώσσα και σεξουαλική διαφορά. Ποια είναι η φύση της γυναικείας καταπίεσης στη γλώσσα», *Δίνη* 3 (Ιούνιος 1988), σ. 86-91· της ίδιας, «Demythologizing sociolinguistics: Why language does not reflect society», στο J.E. Joseph / T. Taylor (επιμ.), *Ideologies of Language*, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο 1990, σ. 79-96.
3. Απλουστεύοντας ίσως, αυτοί είναι οι κύριοι άξονες του ακραίου γλωσσικού σχετικισμού και της ταύτισης της εθνικής ταυτότητας με την εθνική συνείδηση και τη γλώσσα, που συμπεκνώνονται στο τρίτομο έργο του Γ. Μπαμπινιώτη, 1. *Η γλώσσα ως αξία. Το παράδειγμα της Ελληνικής*, 2. *Ελληνική γλώσσα. Παρελθόν, παρόν, μέλλον*, 3. *Παιδεία, εκπαίδευση και γλώσσα*, Gutenberg, Αθήνα 1994.
4. Ο αναλυτικός προσδιορισμός της «ξύλινης γλώσσας» είναι δύσκολος, εφόσον φαίνεται να εμπίπτει στο επίπεδο των αξιολογήσεων για τη γλώσσα (των άλλων) που τρέφουν οι ομιλητές (W. Labov, *Sociolinguistic Patterns*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1972). Από τον Γ. Μπαμπινιώτη, ως «ξύλινη» ορίζεται «η τεχνητή, άκαμπτη, μεταγλωττισμένη (από την καθαρεύουσα), τυποποιημένη [...] γλώσσα, η οποία με το κύρος της γλώσσας της εξουσίας [...] ανάγεται βαθμιδών σε πρότυπη.» (*Ελληνική γλώσσα. Παρελθόν, παρόν, μέλλον*, ό.π., σ. 236-237), αλλά και η «άκαμπτη δημοτική κάποιων λογοτεχνών» (στο ίδιο, σ. 247), αποτέλεσμα της κάθαρσης από τα λόγια ή λογοφανή στοιχεία της (στο ίδιο, σ. λβ'). Ως παράδειγμα αναφέρεται η «ξύλινη γλώσσα, η οποία ξεκίνησε ως γλώσσα της ελληνικής Αριστεράς και πέρασε ως λαϊκίστικη γλώσσα ενός μεγάλου μέρους του ΠΑΣΟΚ [...] και ενός μέρους της Νέας Δημοκρατίας» (Μπαμπινιώτης, *Παιδεία, εκπαίδευση και γλώσσα*, ό.π., σ. 121). Η χρήση της «νεοελληνικής (δημοτικής) από τους μαθητές –και όχι μόνον από αυτούς– εμφανίζει ανησυχητικά σημερινά διυλεξίαι, λεξιλογικής πενίας και γραμματικοσυντακτικής αγκυλώσεως (“ξύλινη γλώσσα”))» (Μπαμπινιώτης, *Η γλώσσα ως αξία*, ό.π., σ. 149).
5. Αυτή είναι και η «διαλεκτική» των επιχειρημάτων που αναπτύχθηκαν την επαύριον της πολυσυζητημένης πολιτικής πρακτικής γαιουρωτώματος του κ. Αναστασιάδη από

- «ργάδες και φεμινίστριες». Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι οι συντεταγμένοι με τον παθόντα ελευθερόφρονες επικαλούνταν τα όρια που υπάρχουν ανάμεσα στη «δημοκρατική» λεκτική πλάκα (όσο κι αν ανασυγκροτεί εφιαλτικές δοξασίες) και τη «φασιστική» εξωλεκτική προσβολή. Περί life style, πολύς λόγος έγινε, περί ιδεολογιών ουδείς.
6. Η προβληματική των ριζικά διαφορετικών αντιλήψεων στο φαινόμενο της καταπίεσης μέσω της γλώσσας στο πλαίσιο των φεμινιστικών προσεγγίσεων αναπτύσσεται από την D. Cameron στα έργα της *Feminism and Linguistic Theory*, ό.π., σ. 72-161 και «Demythologizing sociolinguistics...», ό.π., σ. 89-91.
 7. Για τα ζητήματα του ρητού και άρητου σεξισμού στην ελληνική γλώσσα, δες Α. Φραγκουδάκη, «Γλώσσα λανθάνουσα;», *Δίνη* 2 (Οκτώβριος 1987) σ. 27-28 και, της ίδιας, «Γλώσσα λανθάνουσα-2», *Δίνη* 3 (Ιούνιος 1988) σ. 82-85.